

ניצני אורינות

טיפוח לשוני אורייני
כרטסת פעילויות לגן הילדים

מדריך לגנות

שמעה המלכה את הקברים האלה וקצפה לה
שערותיה. ידעה המלכה כי המראת
לא ממה בערה. ומה תעשה

מכללת בית ברל
מל"ל - המרכז לטיפוח הלשון

משרד החינוך התרבות והספורט
המינהל הפדגוגי

האגף לחינוך קדם-יסודי

האגף לתכניות לימודים

ניצני אורינות

מדריך לגנת

התשנ"ד 1994

כתיבה: צוות מל"ל
בלהה ארצי, די"ר צביה ולדן, אנה סנדבנק, די"ר חנה עזר, חנה צימרמן

עריכה וייעוץ: די"ר צביה ולדן

קראו, העירו והאירו
מיכל בר, די"ר אילנה זילר, יפה כהן, שושנה שיטאי, מתיה שלהב, דורית שרון

מדריכות קריאה פעילה
ברוריה אפל, זהבה דה-בר, דינה וולף, סלבי חריט, רחל יעקב, עמליה מזור

ריכוז והפקה: דליה לימור

עריכה לשונית: נעמי פרידמן

גרפיקה: נורית צרפתי

צילומים: אבי משולם, רויטל רוזנשטרם

עיצוב שער: אלונה דגני-שדה

צילום שער: שמוליק ואודית - סטודיו לצילום

הבאה לדפוס: ציפי פסחוביץ

תוכן

4	פתח דבר
5	מבוא: על אוריינות בגן
7	הנחות יסוד
8	מטרות
9	הקדמה: על המדריך
13	רשימת הכרטיסיות לפי סדר ההופעה שלהן
15	רשימת מקורות

פתח דבר

המושג אוריינות הוא חדש יחסית עמנו, אך שורשיו עתיקים. מקורו בארמית: "אורייה" פירושה "תורה", "לימוד", ומכאן "בר אוריין" היהו בן תורה, מי שמצוי בתורה בעל-פה ובכתב. בהוראתו המתחדשת המושג אוריינות מקביל למושג LITERACY, שמובנו המצומצם הוא "דעת קרוא וכתוב" - דעתנות ביחס לשפה הכתובה, ומשמעותו הרחבה היא "נאורות תרבותית", ובכלל זה התייחסות אל השפה הכתובה כאל חלק מן התרבות. מכוח תפיסה זו מציבים אנו את **החינוך האורייני** בין מטרות החינוך לגיל הרך, ורואים צורך לגדל את ילדינו ולחונכם מגיל רך ביותר **בסביבה אוריינית**. עיקרו של החינוך האורייני במובנו המלא אינו מתמצה על כן בכך שהילד "יכיר" צורת אות או מילה, ואף לא בכך ש"ירכוש" את ראשית הקריאה. החינוך האורייני בא ליצור אצל הילד מודעות לשפה הכתובה כחלק מן התרבות שהוא צומח לתוכה. החינוך האורייני מאפשר תקשורת בין אנשים ומקנה ליחיד כלים לכיטוי אישי. באמצעותו יגדל ילד, שהשפה הכתובה היא חלק מתרבותו ומסביבתו. המדריך "ניצני אוריינות" בא לטפח אוריינות ברוח זו. הפעילויות המוצעות לנגנת, מטרתן להביא למפגש ידיותי בין הילדים לשפה הכתובה, על רקע חיי היומיום בגן ובהקשרים של משחק, הנאה ויצירה. השמירה על אופיו של מפגש זה תבטיח כי נשיג את משימתנו - חינוך אורייני במלוא משמעותו לילדינו. לך, המחנכת, אני מאחלת שימוש יצירתי ומהנה במדריך והצלחה במשימה:

ד"ר רנה מיכלוביץ
מנהלת האגף לחינוך קדם יסודי

המונח **אוריינות** (Literacy) מתייחס ליכולתו של היחיד להשתמש בלשון הכתובה על תפקודיה הרבים בהקשרים שונים בתרבות שבה הוא חי. התרגום העברי נטבע בהשראת "בר-אוריין" המופיע בכתובים. במובן הצר להיות אורייני פירושו לדעת קרוא וכתוב, אך במובן הרחב יותר נוטים לראות אדם אורייני כמו שמבין את העולם הסובב אותו ומסוגל להשתמש בלשון הדבורה ובלשון הכתובה על-פי צורכי הקשר ובהתאם למצב.

בשנים האחרונות הצטברו מחקרים רבים, העוסקים בילדים בגיל הרך והמתחקים אחר תהליכי רכישת השפה המדוברת והכתובה בסביבה הטבעית של ילדים בשכבת גיל זו. בהקשר לגיל הרך משתמשים במונח **ניצני אוריינות** (Emergent Literacy), המתייחס לגילוייה הראשוניים של האוריינות בגיל הרך. מדובר בהתנהגויות כגון: התעניינות בכתוב הסביבתי, ראשית המודעות לאותיות ולמלים, לצלילים ולצורות המופיעים בשפה, התעניינות ועיסוק בספרים ובטקסטים בכלל, וכן בניסיונות ראשוניים של כתיבה וקריאה, לא בהכרח בהתאם למוסכמות הלשון המקובלות על המבוגרים.

כיום מתוארת רכישת האוריינות כתהליך התפתחותי טבעי, המתרחש בסביבה המידית של הילד, כשזה נחשף לשימוש בלשון לצרכים שונים בחיי היום-יום בסביבתו; על צרכים אלה נמנים: קניות, הודעות, פתקים, מכתבים, קריאה בעיתונים ובספרים וצפייה בטלוויזיה. מחקרים מדגישים את

תרומתה המכרעת של החשיפה לסיפורים ולספרים החל מן הגיל הרך להתפתחותו האוריינית של הילד. אצל כל ילד קיים ידע גלום, המתעורר תוך כדי השפעה של סביבה מטפחת. ניצני האוריינות מתגלים גם בשפה המדוברת, ולכן חשוב כל כך לעסוק בנושא כבר מגיל רך מאוד. בן הילדים מצופה הילד להשתמש בסגנון לשוני ובדפוסי התנהגות, המקובלים בחברה ובמערכת החינוך, והשוניים לעתים מן המקובלים בביתו. למעשה, בן הילד הנחשף ל"תקשורת של זרים", ואט אט הוא מפנים דפוסי תקשורת, שלא היו מנת חלקו לפני כן. יכולת של תקשורת בחברה של זרים, שאינה חברת הבית המידית של הילד, גם היא ממאפייני האוריינות.

סביבות תרבותיות שונות מזמנות התנסויות שונות בתחום האוריינות, הן בכמות והן באיכות. לפיכך יש שונות רבה בידע הלשוני-אורייני, שילדים רכשו טרם כניסתם למסגרות החינוך הפורמלי. במחקר ובתכניות לגיל הרך עוסקים בתהליכים, שהוגדרו כחיוניים למימוש ידע זה, ולפיכך כחיוניים ללימוד הקריאה והכתיבה. תהליכים אלה מתרחשים, בדרך כלל, טרם כניסתו של הילד לכיתה א'. על כן עלינו לספק את מרב ההזדמנויות לכל ילד להשתמש בשפה: לשוחח, להאזין לסיפורים, להיחשף לפונקציות הלשון הכתובה ולהתנסות בקריאת ספרים בתמיכת הגנת, תוך כדי אינטראקציה עימה ועם שאר ילדי הקבוצה. כמו כן יש לטפח את המודעות של הילד לרכיבים הצליליים והצורניים של השפה, המתגלים בפעילויות הלשוניות. יש לעקוב בערנות אחר גילויים של ניצני אוריינות אצל כל ילד, ועל בסיס זה לבנות את המשך הפיתוח הלשוני-אורייני שלו במסגרת הגן. על סמך הידע המצטבר אודות תהליכי ההתפתחות, הטבעית של הילד מפתחות המערכות החינוכיות אסטרטגיות הוראה שיענו על צרכיו של הילד. בן נמצא הילד במרכז תהליך הלמידה, והמבוגר - במרכז התיווך, ולכן על המבוגר לגלות רגישות מיוחדת לגוונים השונים של ההתפתחות של כל ילד וילד.

המדריך לגנת בא להקל עליה את המשימה של איתור הפוטנציאל הלשוני והידע האורייני, הטמונים בילדים בגיל הרך. הפעילויות המוצעות בו הן שלב ראשון לקראת גיבוש תכנית לחינוך ולטיפוח לשוני לפי מודל הרכישה הטבעית-התקשורתית של הלשון. ביצוע פעילויות אלה יאפשר לילד מעבר מתון ונעים מן הבית אל מערכת החינוך הממוסדת ומיצוי מרבי של הפוטנציאל שלו בגן, ובהמשך גם בבית הספר.

הנחות יסוד

1. האוריינות היא יכולת חברתית נרכשת, ופירושה: להבין, לקרוא, להגיב ולכתוב בהקשר חברתי-תרבותי נתון.
2. ההתפתחות הלשונית-אוריינית היא תהליך טבעי, המתחיל בינקות ונמשך לאורך כל החיים.
3. השפה הדבורה והשפה הכתובה מתפתחות בד בבד ומשפיעות זו על זו.
4. ילדים מגיעים לגן מצוידים בהתנסויות מגוונות, ומבטאים בדרכים שונות את היכולת האוריינית הטמונה בכל אחד מהם.
5. ילדים מפתחים את הידע הלשוני שלהם משלושה מקורות לפחות: מן הסביבה, מפעילויות גומלין עם ילדים או עם מבוגרים אחרים וממיצוי הידע הגלום שלהם.
6. ילדים מגלים את ההיבטים השונים של השפה הכתובה - השימושיים, היצירתיים, הצורניים והייצוגיים - מתוך צורך לחפש ולייצג משמעות, תוך כדי התנסות בשפה הכתובה.
7. בידע אודות השפה הכתובה נכללים היבטים שונים: הכרה של טקסטים שונים במבנה ובתפקיד, ידע בדבר המוסכמות המעורבות בכתיבה ומודעות לצורות ולצלילים הקיימים בשפה.
8. יצירת סביבה אוריינית ואווירה תומכת במסגרת החינוכית תאפשר את ההתפתחות הלשונית הטבעית של הילדים ואת מימוש היכולת הגלומה שלהם, וחשוב להתחיל בה מוקדם ככל האפשר.

מטרות

1. לפתח את השימוש בשפה הדבורה ולהרחיבה לידי שימוש במצבי תקשורת שונים ומגוונים.
2. לעודד ולטפח ניצני אוריינות אצל ילדי הגן כדי להביאם לידי מימוש תוך התייחסות להתפתחותו האוריינית של כל ילד וילד ולשונות בין הילדים.
3. לטפח את המודעות של הילד לרכיבים השימושיים, היצירתיים והיצוגיים -הצליליים והצורניים כאחד - של השפה.
4. ליצור גשר בין עולם ההתנסות המוכר והקרוב לילד לבין העולם המיוצג בספרים.
5. לבסס אצל הילד את האמון ביכולתו, לעודד את נכונותו ליטול סיכונים לשוניים, ובכך להביא אותו לידי ביטוי מלא של השערותיו אודות השפה ואודות תהליכי הלמידה.
6. להניח את התשתית הנחוצה להמשך לימודיו של הילד במסגרות השונות, במערכת החינוך ומחוצה לה.

הקדמה

על המדריך ועל המונחים המופיעים בו
(המונחים המוסברים מופיעים בכתב מוטה)

המדריך שלפניכם מציע סדרה של פעילויות, המצטרפות לפעילויות רבות ויפות המקובלות היום בגנים בארץ והמשתלבות בהן. אולם הוא בא גם להוסיף עליהן את ההיבט האורייני ולחדש בעבודת הגן גם דרכי הפעלה, וביחוד דרכי הסתכלות וצפייה בעבודת הילדים, הקשורות לניצני האוריינות המתוארים במבוא. למעשה אנחנו מציעים תוספת של עזרים אורייניים (= חומרי כתיבה, חומרים כתובים, חומרים המזמנים שימוש בשפה כתובה ובמקורות מידע), שייצקו לפעילויות המוכרות סממנים אורייניים - סממנים מציאותיים, הדומים למתרחש מחוץ לגן. בדרך זאת אנו מזמנים לילדים אפשרות להתוודע לשימושים השונים של הלשון, וביניהם לשימושים של הלשון הכתובה, ואף להתנסות בהם בעצמם.

במבוא הדגשנו, כי הילדים מגיעים לגן לאחר שהתנסו התנסויות מונוטות באוריינות, וכי הם בעלי דעות, עמדות וציפיות לגבי השפה בכלל, לגבי השפה הכתובה ולגבי היחסים שביניהן. וכל אחת מן הפעילויות המוצעות לוקחת בחשבון עובדה זאת. על מנת להיטיב לנצל את הפעילויות עלינו לזכור תמיד, **כי כל עבודה של ילד וכל בחירה שלו, גם אם הן שונות משלנו, מוצאן בהשערות של הילד לגבי הארגון של המסר בעל-פה ובכתב, לגבי הארגון של החומר הכתוב, וכמובן, לגבי ארגון העולם הסובב אותו והחיים בתוכו.**

לפיכך, כשאנחנו משתמשים בביטוי **הילד קורא**, הכוונה היא לסדרה שלמה של פעילויות, שבהן הילד מחפש משמעות בחומר-כתוב, בין שהוא מסתכל בתמונות, מספר סיפור לפיהן, או עוקב אחרי הכתוב, ובין שהוא 'מדקלם' בעל-פה חלקים מן הסיפור שבספר. לקריאה כזאת, שהיא אמנם שונה מקריאה בוגרת, אך בעלת מבנה והיגיון עצמאיים משלה, אנו קוראים **קריאה התפתחותית**.

נבחן את הדוגמה הבאה, המתארת התנהגות של ילד כבן חמש, שלפי הגדרתנו הוא **קורא מתחיל**. הילד ראה שלט, שאחותו תלתה על דלת המקרר, ועליו היה כתוב כך: "רגע על השפתיים, שנה על ירכיים". הוא קרא בקול: **יעל עושה דיאטה!** מבחינתנו הוא קורא מתחיל, מפני שהוא מחפש משמעות באמצעות הכלים העומדים לרשותו - בעיקר ידע העולם וידע הלשון. כשאנחנו משתמשים בביטוי 'הילד כותב' אנחנו מתכוונים לקבוצה שלמה של התנהגויות, שבהן הילד מנסה להעביר מסר כתוב על-פי כללי ארגון כלשהם. במלים אחרות, כאשר מוזכרת הכתיבה של הילד, אין כוונתנו שהילד מצופה לכתוב בדרך המוסכמת כמו המבוגר, או להעתיק ממקור מוכן או מהגנט. כוונתנו היא שהילדים יכתבו כפי שהם חושבים שצריך לכתוב וכפי שהם יודעים לכתוב. לכתיבה כזאת קוראים **קריאה כתיבה ילדית**.

כתיבה ילדית איננה נטולת חוקים, אלא היא בעלת היגיון משלה. כמו למשל, בדוגמה הבאה, שנכתבה על-יד בן חמש ותשעה חודשים (5,9) בגן חובה:

בטקסט הילדי אנו רואים כיצד כל סימן גרפי - כלומר כל אות - מתאים להברה. לפיכך, אין לפרש את השימוש במושגים אלה בדרך הצרה, על פי לשון המבוגרים, אלא לזכור את העובדה, כי אנו עוסקים בתהליך התפתחותי, הלוכש פנים רבים ושונים אצל הילדים. שתי התופעות - **קריאה התפתחותית וכתיבה ילדית** - הן חלק מניצני אוריינות, כלומר חלק מתופעות שאנו מוצאים אצל ילדים בדרכם להפוך לאורייניים או למשתמשים עצמאיים בשפה (הדבורה והכתובה כאחת).

בסביבה אוריינית מטפחת צריכים להתקיים כמה תנאים. על הילד להרגיש בטוח בעצמו, שכן כך ייטה בקלות רבה יותר ל**יטול על עצמו סיכון לשוני**. נטילת סיכון כזה פירושה, כי בכל פעם שהילד מעלה על דעתו אפשרות כלשהי, של צורות ביטוי או של דרכים לכתוב ולקרוא, הוא ייתן לה ביטוי. למעשה, ביטוי זה הוא חלק מן התהליך, שבאמצעותו ילדים בודקים את השערותיהם לגבי המערכת וחוקיה. תנאי נוסף קשור להתנהגות המבוגרים בסביבתו; עליהם לתת **הרשאה** (לגיטימציה) להתנהגויות החקרניות והילדיות ("כתבת מעניין מאוד. אתה יכול להסביר לי איך עשית זאת?"). כמו כן עליהם להתייחס התייחסות דיפרנציאלית למה שהילד אומר ועושה ("אני רואה שהיום עשית משהו שונה לגמרי ממה שעשית אתמול. זה רק נדמה לי?").

במסגרת המדריך השתמשנו פעמים רבות בביטויים כמו "כדאי לגנות...", הגנת תזמן..., רצוי שהגנת...". הגדרת התפקיד של הגנת במסגרת המדריך דורשת הבהרה. על מנת לטפח את הסקרנות האוריינית של הילדים ולהעלות למודעות שלהם את השימושים השונים של השפה הכתובה, אנו ממליצים שהגנת תהיה זאת שתאיר באור מיוחד את ההתנסויות הרלוונטייות. דרך השימוש בעזרים האורייניים וכדאיות השימוש בהם צריכים להיות מתווכים על ידי הגנת תוך

זנס חבטא שונא
אילק

דני שיחק בגן השעשועים
היה לו כיף

כדי השתתפות פעילה שלה, ולא מתוך עמדת הוראה. למשל, כשהיא משחקת עם הילדים בפינת הרופא, היא יכולה לשאול כך: "רגע, ילדים, מי רושם את התור? איך יודעים מי נכנס ומתי?"; הילדים יוכלו לפתור את הבעיה באמצעות רשימה שמית על הדלת או באמצעות חלוקת מספרים למחכים בתור. בדרך זאת יתבררו להם כדאיות השימוש בכתיבה ויתרוגותיה. בנוסף על כך היא יכולה לומר- במליאה, או בדיון בקבוצה - כך: "ראיתי היום משהו מאוד מרגש בפינת הבובות. רן, אתה מוכן לספר לילדים מה זה היה? " (נכאן, למשל, יספר רן, שהבובה לא רצתה לישון, ושהוא החליט ליקרואי לה את הספר "לילה אחד מרגש").

מפעם לפעם או מפנים את הנגנות לספרי קריאה, הנוגעים בנושאים אורייניים שונים. בשום פנים ואופן אין הכוונה כאן להמליץ דווקא על ספרים אלה או רק עליהם. ניסיון כזה הרי יהיה מגוחך, שכן ספרות הילדים בארץ היא עשירה ומגוונת מאין כמוה, והיא מתחדשת ללא הרף. הנגנות ידועות בטעמן הטוב וביכולתן לבחור ספרים טובים ולהתאימם לילדים, ובכך גם לחבב עליהם את הקריאה וגם להעשיר את טעמם. **הדוגמאות הספציפיות אינן באות אלא לרמוז על סוג הספרים שיכולים להתאים להקשרים אורייניים ספציפיים.**

גם בחלקו השני של המדריך, שבו אנו עוסקים במקומו של הספר בגן הילדים, באים מראי המקום להבהיר את היישומים של הרעיונות המוצעים ולאייז אותם באמצעות דוגמאות ספציפיות. אנחנו סומכים על הנגנות, שדוגמאות אלה יהיו עבורן מקור השראה, ושהן יזכו לפיתוחים מגוונים ועשירים, ולא ייתפסו, חלילה, כדגמים לחיקוי.

רשימת הכרטיסיות לפי סדר ההופעה שלהן

פעילויות מפורטות		כרטיסיות מבוא
1		כרטיסיית הסבר
3	לוח השמות	שמות הילדים
7	עבודה על הצלילים שבשמות	
11		קריאה של חומרים מגוונים
13	חומרים מגוונים	
17	קריאת עיתונים	
21		פעילויות כתיבה בגן
23	מרכז כתיבה	
25	כתיבת ברכות	
29	כתיבת מכתבים	
33		מודעות והודעות בגן
35	לוח המודעות	
39	כתיבת הודעות	

	כרטיסיות מבוא	
	אורינות במרכז הגן	
	אוספים ומשחקים בגן	
	שימוש בשפה בציבור - "בנוכחות קהל"	
	פעילויות	
43	מרכז הקוביות	
45	מרכז מגורים	
49	מרכז בריאות	
51	מרכז קניות	
53	מרכז מדע וטבע	
57	מרכזים מתחדשים	
61	מרכז תורני	
65		
67		
69	מיון ושילוט	
73	כתיבת הנחייות והוראות	
77		
79	תיאטרון בובות	
83	הצגה והמחזה	

רשימת מקורות

מקורות המיועדים להרחבת ההשכלה של הגנות:

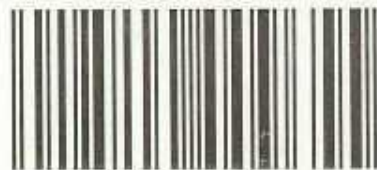
- ✓ **התפתחות הבנת השפה הכתובה בגיל הגן ואפשרות טיפוחה** - עפרה קורת, אסתר בכר ומרים סנפיר, בהוצאת מכללת לוינסקי, תשנ"א.
- ✓ **כתיבתם וכלשונם - על כתיבה של ילדים צעירים** - צביה ולדן (עורכת), אנה סנדבנק ואילנה זילר. בהוצאת משרד החינוך, ירושלים, בדפוס.
- ✓ **לקט מחשבות ומאמרים על ניצני אוריינות ועל השפה כמכלול** - בהוצאת מל"ל, מכללת בית ברל, תשנ"ד.
- ✓ **מחשבות כתובות** - כתב-עת לניצני אוריינות ולטיפוח האוריינות בגיל הרך ובבית-הספר היסודי. בהוצאת מל"ל, מכללת בית-ברל (יוצא לאור ארבע או שלוש פעמים בשנה, מאז שנת תשנ"ב).

מקורות המתאימים לדיון עם גננות ולעבודה עם הורים:

- 3 סרטים על התפתחות האוריינות, שהופקו במסגרת התכנית קשר משפחתי.
 - * ההתפתחות האוריינית מינקות ועד גיל שלוש - מסי קטלוגי 3251.
 - * פעילויות לטיפוח ההתפתחות האוריינית של הילד - מגיל 3 עד 6 - מסי קטלוגי 3251.
 - * קריאה וכתובה בעקבות ספרים - דוגמאות מכיתה א"ף - מסי קטלוגי 3252.
- הסרטים צולמו כראיונות עם די"ר צביה ולדן, ומוצגות בהם דוגמאות רבות של ניצני אוריינות. הם מתאימים לצפייה ולדיון, בין גננות וגם עם הורים. ניתן לרכוש אותם במרכז הפדגוגי, טל' 02-891571 משרד החינוך והתרבות, רח' פארן 7 ירושלים, 91911.
- † **למד את ילדך לקרוא** - מאת אדריאן כ"ץ, הוצאת אור-עם, תל-אביב, 1992.
- הספר מיועד להורים, והוא מתאר את תהליכי הרכישה של הקריאה והכתיבה בהקשרים טבעיים. הוא ממליץ על פעילויות, ומציע תשובות ללכטים אופייניים של הורים לילדים בגיל הגן.

מקורות המתאימים לגננות כמקור לרעיונות לפעילויות עם ילדים:

- אוזן השומעת - פעילויות לטיפוח האוריינות באמצעות רשמקול - צביה ולדן, נורית מירב ושושנה שיטאי, בהוצאת האגף לתכניות לימודים, תשנ"ב.
- דף רך - פעילויות כתיבה במחשב - אנה סנדבגק וצביה ולדן, בהוצאת מל"ל, מכללת בית-ברל, תשנ"ג (הפעילויות מתאימות לכל מעבד תמלילים).
- לשון לכל עת - דורית שרון ושושנה שיטאי, בהוצאת משרד החינוך, האגף לחינוך קדם-יסודי, בדפוס.

דאנאקוד 182-965

מעלות הוצאת ספרים בע"מ